

**RAQOBAT VA MONOPOLIYA MUAMMOLARI: BOZOR
IQTISODIYOTIDAGI MUVOZANAT MASALALARI**

*Qo`qon universiteti andijon fililali
iqtisodiyot 25/12 talabasi*

*Muallif: **Orifjonov Mo`minmirzo***

*Ilmiy raxbar: **Mamadaliyev Jaxongir***

ANNOTATSIYA O`zbek tilida

Ushbu maqolada bozor iqtisodiyotining muhim unsurlari hisoblangan raqobat va monopoliya jarayonlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot real iqtisodiy hayotda kuzatiladigan bozor muammolariga asoslanib, raqobat darajasi va monopoliyalashuvning narx shakllanishi, ishlab chiqarish hajmi hamda iste'molchilar farovonligiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Maqolada raqobatli va monopol bozorlar o'rtasidagi farqlar jadval va grafik chizmalar yordamida yoritilgan. Shuningdek, bozor muvozanatini buzuvchi omillar va ularni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari bozor iqtisodiyotida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqobat, monopoliya, bozor muvozanati, narx mexanizmi, antimonopol siyosat, iste'molchi farovonligi, bozor samaradorligi.

ABSTRACT In English

This article analyzes the problems of competition and monopoly in a market economy and their impact on market equilibrium based on real economic conditions. The study compares competitive and monopolistic markets in terms of price formation, production volume, and consumer welfare. Factors that disrupt market equilibrium and regulatory mechanisms to restore balance are also examined. The results show that state regulation plays a crucial role in maintaining market equilibrium and preventing monopolistic abuse.

Keywords: competition, monopoly, market equilibrium, price mechanism, state regulation, consumer welfare, market structure.

АННОТАЦИЯ На русском языке

В данной статье рассматриваются проблемы конкуренции и монополии в рыночной экономике и их влияние на рыночное равновесие на основе реальных экономических процессов. В ходе исследования проведён сравнительный анализ конкурентных и монопольных рынков по показателям формирования цен, объёма производства и благосостояния потребителей. Также освещены факторы, нарушающие рыночное равновесие, и механизмы государственного регулирования. Результаты исследования подтверждают важную роль государства в обеспечении устойчивого рыночного равновесия.

Ключевые слова: конкуренция, монополия, рыночное равновесие, ценовой механизм, государственное регулирование, благосостояние потребителей, структура рынка.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobat iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Raqobat mavjud bo'lgan muhitda ishlab chiqaruvchilar mahsulot sifati va samaradorligini oshirishga intiladi, narxlar esa talab va taklif asosida shakllanadi. Biroq bozor mexanizmi doimo mukammal ishlaymaydi. Ayrim tarmoqlarda ishlab chiqaruvchilarning ustun mavqega ega bo'lishi monopoliyalarning vujudga kelishiga olib keladi. Monopoliya sharoitida bozor muvozanati buzilib, narxlar sun'iy ravishda oshiriladi va iste'molchilar tanlovi cheklanadi. Ayniqsa, energetika, transport va aloqa kabi strategik sohalarda monopoliyalashuv jamiyat farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois raqobat va monopoliya masalalarini ilmiy asosda o'rganish, ularning bozor muvozanatiga ta'sirini aniqlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Ushbu maqolaning maqsadi raqobat va monopoliya sharoitida bozor muvozanatining shakllanish xususiyatlarini tahlil qilish, real iqtisodiy misollar asosida mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bozor iqtisodiyotida raqobat va monopoliya masalalari ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, xususan A. Smit raqobatni "ko'rinmas qo'l" mexanizmi orqali bozorni muvozanatga keltiruvchi asosiy omil sifatida talqin qilgan. A. Marshall esa talab va taklif o'zaro ta'siri orqali narxlar shakllanishini ilmiy asoslab bergan. Zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda J. Robinson va E. Chamberlin monopolistik raqobat tushunchasini ilgari surib, sof raqobat va sof monopoliya orasidagi oralik bozor shakllarini tahlil qilgan. M. Porter esa raqobat ustunligi nazariyasi orqali bozor subyektlarining strategik xatti-harakatlarini izohlab bergan.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi usullardan foydalanildi:

- taqqoslama tahlil (raqobatli va monopol bozorlarni solishtirish);
- statistik tahlil (narx va ishlab chiqarish hajmlarini baholash);
- grafik usul (talab va taklif egri chiziqlari yordamida muvozanatni ifodalash);
- mantiqiy tahlil (iqtisodiy xulosalar chiqarish).

Tadqiqotda real iqtisodiy hayotdan olingan ma'lumotlar, jumladan ayrim tarmoqlarda monopoliyalashuv darajasi va narx dinamikasi misol sifatida keltirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqobat darajasi yuqori bo'lgan bozorlarda narxlar barqarorligi va ishlab chiqarish samaradorligi yuqori bo'ladi. Masalan, erkin raqobat hukmron bo'lgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida ishlab chiqaruvchilar sonining ko'pligi narxlarning sun'iy oshishiga yo'l qo'ymaydi. Statistik kuzatuvlarga ko'ra, raqobat mavjud bo'lgan bozorlarda mahsulot tannarxi o'rtacha 15–20 foizga past bo'ladi. Monopoliyalashgan tarmoqlarda esa aksincha holat kuzatiladi. Energetika, tabiiy gaz va ayrim transport xizmatlari sohalarida yagona yoki ustun mavqega ega korxonalar narxni mustaqil belgilaydi. Natijada ishlab chiqarish hajmi raqobatli bozorga nisbatan 25–30 foizga kam, narxlar esa yuqoriroq shakllanadi.

2-jadval. Raqobat va monopoliya sharoitida iqtisodiy ko'rsatkichlar

Ko'rsatkichlar	Raqobatli bozor	Monopol bozor
O'rtacha narx darajasi	Past	Yuqori
Ishlab chiqarish hajmi	Keng	Cheklangan
Innovatsiya darajasi	Yuqori	Past
Iste'molchi tanlovi	Keng	Cheklangan

2-diagramma. Monopoliya sharoitida bozor muvozanatining buzilishi (tavsif)

Diagrammada monopolist tomonidan ishlab chiqarish hajmining kamaytirilishi va narxning raqobatli muvozanat darajasidan yuqorida belgilanishi tasvirlanadi. Bu holat iste'molchi ortiqcha foydasining kamayishiga olib keladi.

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, monopoliyalar qisqa muddatda yuqori foyda olish imkoniyatiga ega bo'lsada, uzoq muddatda bozor samaradorligini pasaytiradi. Monopol mavqega ega korxonalar innovatsiyaga kamroq mablag' yo'naltiradi, chunki raqobat bosimi mavjud emas. Real iqtisodiy hayotdan misol sifatida telekommunikatsiya bozorini keltirish mumkin. Raqobat mavjud bo'lgan mamlakatlarda internet va aloqa xizmatlari narxi past va sifati yuqori bo'lsa, monopol yoki oligopol bozor hukmron bo'lgan hududlarda xizmatlar qimmat va sifati past bo'lishi kuzatiladi. Shu sababli davlat tomonidan antimonopol siyosatni kuchaytirish, bozorga yangi ishtirokchilarning kirishini rag'batlantirish va narxlarni nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tabiiy monopoliyalar sohasida samarali regulatsiya mexanizmlarini joriy etish bozor muvozanatini tiklashga xizmat qiladi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, monopoliyalar qisqa muddatda yuqori foyda keltirishi mumkin, biroq uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi. Shu sababli, antimonopol siyosat va sog'lom raqobatni qo'llab-quvvatlash bozor muvozanatini saqlashda muhim omil hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bozor iqtisodiyotida raqobat mavjud bo'lgan sharoitda resurslardan samarali foydalanish, narxlarning barqarorlashuvi va iste'molchilar farovonligining oshishi ta'minlanadi. Monopoliya esa aksincha, ishlab chiqarish hajmining kamayishiga, narxlarning oshishiga va innovatsion faollikning pasayishiga olib keladi. Real iqtisodiy hayot tahlili shuni tasdiqlaydiki, monopoliyalashgan bozorlarda davlat aralashuvi va antimonopol siyosat muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tabiiy monopoliyalar faoliyatini samarali tartibga solish orqali bozor muvozanatini tiklash va ijtimoiy farovonlikni oshirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, bozor iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi sog'lom raqobat muhitini shakllantirish, monopol mavqeni cheklash va adolatli narx mexanizmini ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda va bozor islohotlarini amalga oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Smith A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. – London, 1776.
2. Marshall A. *Principles of Economics*. – London: Macmillan, 1890.
3. Robinson J. *The Economics of Imperfect Competition*. – London: Macmillan, 1933.
4. Chamberlin E. *The Theory of Monopolistic Competition*. – Harvard University Press, 1933.
5. Porter M. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. – New York: Free Press, 1980.
6. Stiglitz J. *Economics of the Public Sector*. – New York: W.W. Norton, 2000.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari.
8. O'zbekiston Respublikasi Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi hisobotlari.